

ESTACIÓ TERRITORIAL DE RECERCA Penedès LES FORCES AÈRIES DE LA REPÚBLICA ESPANYOLA

L'Estació Territorial de Recerca Penedès: Les Forces Aèries de la República Espanyola, s'ha posat en marxa mitjançant el **Conveni de col·laboració entre el Departament d'innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, l'Institut d'Estudis Penedesencs, i l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos**, signat el 20 de desembre de 2007, per l'Honorable Sr. Josep Huguet i Biosca conseller d'IUE de la GC, pel Sr. Joan Solé i Bordes president de l'IEP, i l'il·lm. Sr. Jordi Girona Alaiza Alcalde de Santa Margarida i els Monjos. Aquest conveni abasta el període 2007-2010, i s'inscriu dins el Pla de Recerca i Innovació de Catalunya 2005-2008, aprovat pel Govern de la Generalitat de Catalunya.

L'ETRP-FARE té la finalitat de fer recerca a l'entorn de la **història i el patrimoni dels espais històrics de l'aviació republicana durant la Guerra Civil d'Espanya (1936-1939) a Catalunya**, tenint com a eix el *Vesper de la Gloriosa* a les comarques de l'Alt Penedès, el Baix Penedès i el Garraf. Aquesta focalització en l'estudi i recuperació patrimonial de les Forces Aèries de la República rau en la forta presència que a les comarques penedesenques va tenir la implantació dels aeròdroms republicans, que encara avui condicionen el paisatge del Penedès.

A Catalunya i a l'estat espanyol les propostes a l'entorn de la memòria oral en relació als esdeveniments de la guerra i del patrimoni, han estat habituals. Amb tot i fins ara, no ha estat possible portar a terme propostes que incloguin un estudi aprofundit, holístic i multidisciplinar, amb totes les fonts possibles que coneixem, dels mateixos escenaris bèl·lics i els vestigis que aquests van generar. Menys experiència hi ha encara quant a transferència de coneixement envers les indústries del coneixement i el turisme cultural. D'aquesta manera, el present projecte pretén aplicar intervencions, com de fet ja succeeix en d'altres exemples europeus i nord-americans, en els espais o conjunts històrics amb mètodes científics innovadors, sense deixar de banda la importància de les fonts orals i les documentals. Tanmateix, partim de zero pel que fa a la qüestió de l'estudi patrimonial dels antics camps d'aviació emprats durant la guerra, si be existeixen algunes publicacions puntuals que tracten sobre l'estudi d'un determinat camp d'aviació.

Per altra banda, és un fet evident que a Catalunya ens trobem davant una greu problemàtica pel que fa a la qüestió del patrimoni de la guerra de 1936-1939. No existeix cap mena de legislació per a la seva protecció, ni per al seu estudi i catalogació. Si be, han estat puntuals les propostes de recuperació del patrimoni material, a Espanya i Catalunya, ens trobem encara amb el dèficit de la manca de consideració com a tal d'aquells elements materials que generà el conflicte. Un dels objectius rau doncs en la consideració d'aquests

elements com a conjunts o espais històrics (*Llei 9/1993 de 30 de setembre de 1993, DOGC 1807 d'11 d'octubre de 1993*) i el tractament d'estudi i catalogació que haurien de merèixer.

El patrimoni militar o bèl·lic arreu d'Europa i el món gaudeix d'una important consideració i protecció. Les restes materials, així com l'estudi i documentació dels espais històrics relacionats amb els esdeveniments bèl·lics i els conflictes del segle XX són objecte d'estudi i intervencions arqueològiques, amb equips d'historiadors i arqueòlegs i, fins i tot de propostes museogràfiques per a benefici de la ciutadania. Els referents d'intervencions patrimonials i històrics en escenaris bèl·lics, els hem de cercar el Regne Unit, on gràcies a la memòria oral, l'estudi de fonts documentals en arxius i els treballs entre diversos organismes i institucions han estat portats a terme amb èxit treballs de camp en antics aeròdroms. Només al Regne Unit han estat documentats i inventariats més 1.700 aeròdroms que comprenen els períodes de la I i II Guerres Mundials. A més, el Ministeri de Cultura anglès ha pogut també catalogar prop de 500 estructures constructives dels camps d'aviació anglesos durant l'any 2004. La finalitat no ha estat altra que la preservació i estudi d'aquests espais singulars vinculats amb la dimensió bèl·lica del període 1914-1945.

Malaauradament, a Catalunya no han estat portades a terme aquestes iniciatives, si be han estat preservats alguns vestigis dels aeròdroms republicans. Seria el cas del refugi antiaeri del camp d'aviació de Santa Margarida i els Monjos o de Sant Adrià del Besos i la Garriga, la futura proposta per a la intervenció en el camp d'aviació republicà de La Sénia (Montsià) o la senyalització prevista amb plafons del camp d'Aranyó (Cervera).

Esdevindrà la primera intervenció on:

1. S'emprin totes les fonts disponibles per a la recerca de la història de la guerra aèria durant la Guerra d'Espanya
2. S'apliquin nous mètodes de recerca a l'entorn del patrimoni dels antics conjunts dels camps d'aviació mitjançant prospeccions arqueològiques i geofísiques.
3. Es realitzi una transferència de coneixement envers indústries emergents de la societat del coneixement.

És voluntat de les tres entitats signants del Conveni que dona pas a la creació de l'ETRP-FARE, inserir la seva recerca i la recuperació patrimonial dins del Memorial Democràtic de Catalunya (Llei de 13/2007, del 31 d'octubre, DOGC, 5006 de 12.11.2007), i establir convenis de col·laboració amb la Direcció General del Memorial Democràtic del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya i l'Associació d'Aviadors de la República.

OBJECTIUS

El projecte s'adreça a l'estudi dels antics camps de vol construïts per l'aviació republicana al llarg de 1937 i 1938 i emprats fins les acaballes del conflicte a Catalunya el gener de 1939. Aquests són els dels Monjos, Sabanell (Font-rubí, el Pla del Penedès i Torrelavit), Pacs-Vilobí (Vilafranca) i Santa Oliva (Vendrell), així com els espais annexos (tallers, residències, escola de vol, refugis, ...), i les conseqüències sobre la població penedesenca, com a exemple del que passà arreu de Catalunya.

Els dos objectius finals són:

- Aconseguir convertir aquests espais en un veritable **espai de memòria de la guerra i del conflicte**, tant des del punt de vista dels combatents implicats en la guerra i testimonis d'aquests escenaris, és a dir el personal de l'aviació republicana, com el de la població civil local que visqué les conseqüències de la guerra
- Dotar Catalunya d'una infraestructura cultural que salvi la memòria de les forces aèries de la República espanyola a partir d'un arxiu i biblioteca de referència, la recuperació de paisatges i arquitectures efímeres vinculades als fets estudiats, i tot relligat en un **Centre de Documentació i d'Interpretació de l'Aviació i la Guerra Civil** a ubicar a l'entorn de l'històric camp d'aviació dels Monjos en el municipi de Santa Margarida i els Monjos.

RECERCA

La tasca de recerca a realitzar en el període 2007-2010 és:

- **Recollir documentació textual, iconogràfica, cinètica, cartogràfica** sobre la història de les Forces Aèries de la República Espanyola (FARE) i sobre la guerra aèria del període 1936-1939 en el conjunt de Catalunya.
- **Recollir testimonis orals** (pilots, mecànics, personal auxiliar, civils, etc) sobre la història de les FARE, sobre el desenvolupament de la guerra aèria del període 1936-1939 en el conjunt de Catalunya, i l'impacte que va tenir sobre les poblacions afectades.
- **Servar i digitalitzar la documentació relativa a les FARE**, a partir de l'arxiu de l'ADAR (Associació d'Aviadors de la República) de Barcelona, i d'altres fons documentals i gràfics, per tal de configurar un arxiu i una biblioteca temàtica sobre les FARE.
- **Documentar els diferents elements d'arqueologia** industrial vinculats a la construcció i manteniment d'avions durant el període 1936-1939.
- **Documentar i estudiar les restes arqueològiques i paisatges vinculats als camps d'aviació de les FARE** i molt singularment els del denominat "Vesper de la Gloriosa" (aeròdroms de Pacs - Vilafranca del Penedès, Sabanell - Torrelavit, Santa Oliva - El Vendrell i Els

Monjos; fàbriques de material aeronàutic: Monjos, Vilafranca, Vilobí; Escola de Pilots de Sant Sadurní d'Anoia - Subirats, així com els refugis antiaeris i altres vestigis.

- **Posada en valor del patrimoni vinculat** a la història de les FARE des del punt de vista turístic i de les indústries culturals. (Creació d'un centre d'interpretació de les FARE als Monjos, adequació dels camps d'aviació per les visites, etc).
- **Preparació de material didàctic** i guies didàctiques per a alumnes d'ESO i Batxillerat, i pel públic en general sobre les FARE i el centre d'interpretació.

METODOLOGIA DE RECERCA

Recull d'aquelles fonts susceptibles de proporcionar-nos informació:

un important i aprofundit recull de testimonis orals; el treball de fonts documentals en arxius; a més de la intervenció per primer cop a Catalunya i a l'Estat espanyol, d'un treball de camp basat en nous mètodes d'aplicació arqueològica en els antics terrenys de vol.

Aquests **espais històrics i els seus elements conservats ens poden proporcionar una informació valuosa** d'aspectes militars i civils a l'entorn de la guerra aèria. En aquesta dinàmica la recerca també pot facilitar informacions històriques pel que fa a les accions portades a terme en aquests quatre escenaris -Monjos, Sabanell (Font-rubí, El Pla del Penedès i Torrelavit), Pacs (Vilafranca) i Santa Oliva (Vendrell)- per part de l'aviació republicana, des de començaments de 1938 fins a inicis de gener de 1939. Hem de destacar la singularitat i especificitat dels aeròdroms militars, terrenys de vol utilitzats per l'aviació governamental a la reraguarda immediata. L'estudi d'aquests, ens pot permetre mostrar la guerra al front i, al mateix temps la guerra a la reraguarda republicana des de múltiples visions.

La recerca s'articula en quatre vessants principals:

- Història local i comarcal
- Història de l'aviació republicana durant la guerra civil
- Arqueologia de la Guerra Civil
- Museografia de la Guerra Civil

La finalitat doncs se centra en aconseguir documentar tots els episodis possibles i els esdeveniments que van envoltar la construcció, utilització i abandonament dels terrenys de vol republicans dels Monjos, Pacs del Penedès, el Pla de Penedès (Sabanell) i Santa Oliva (Vendrell) i transferir els sabers a partir de la creació d'infraestructures culturals: el Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la posada en valor de les restes arqueològiques vinculades als aeròdroms.

Un element cabdal a tenir en compte serà sens dubte transmetre l'important paper que aquests camps van tenir en el front de guerra de l'Ebre i el Segre, des del mes d'abril i maig de 1938, tot passant per l'estada dels caces republicans durant quasi tota la batalla de l'Ebre, les accions al front de Seròs, així com les de la primera etapa de l'ofensiva contra Catalunya. Alhora es podrà copsar la seva incidència sobre el territori (humana, econòmica, política, cultural,...).

La recerca es centrarà en quatre eixos principals:

- **Recerca a l'entorn del patrimoni i la història del paper de l'aviació republicana a la Guerra d'Espanya** amb la recopilació i consecució de documentació per aconseguir l'estudi, recollida, catalogació i difusió del major nombre de dades dels quatre espais o conjunts històrics dels antics camps d'aviació republicans.
- **Filmar o enregistrar i transcriure les filmacions de diversos testimonis orals** que ens puguin explicar i donar a conèixer la història d'aquests indrets.
- **Acurat estudi a l'entorn de la documentació dipositada en els arxius militars estatals i locals** amb la finalitat que ens puguin permetre conèixer el context de la creació, construcció, planificació, utilització i desconstrucció dels espais.
- **Intervenir en tot aquell patrimoni avui susceptible de ser estudiat en aquests espais:** conèixer els elements constructius dels aeròdroms, les seves funcions, documentar aquells que han desaparegut i catalogar i documentar aquells elements o vestigis que avui dia encara es conserven. Una especial atenció serà la dedicada a les ocupacions d'edificis per part del personal aeri de les esquadrilles, així com intentar conèixer el procés de muntatge i construcció d'avions republicans I-15 a Els Monjos.

Aquests eixos principals poden desglossar-se en tretze objectius i el procés del treball de recerca, es fa necessari conèixer i reflexionar sobre els següents aspectes:

1. La decisió de les autoritats militars per a la instal·lació dels camps i els motius
2. La construcció dels aeròdroms, processos i elements per al seu funcionament
3. La identificació de les tipologies de camps i d'elements constructius
4. El context de la infraestructura logística de serveis del camp: residències, tallers, etc.
5. La utilització i funcionament dels camps en les seves diverses èpoques: avions, esquadrilles, etc.
6. La vida operativa i les implicacions amb el front de guerra: operacions, campanyes, accions, etc.
7. Les relacions entre els aeròdroms militars i les localitats properes, i l'establiment de mesures de defensa passiva (refugis)
8. Els atacs i bombardeigs soferts a conseqüència de l'establiment dels camps d'aviació

9. L'abandonament dels aeròdroms i l'ocupació franquista; el retorn dels terrenys als propietaris
10. El coneixement aprofundit dels elements materials i els espais que van ser testimoni de la història dels quatre camps d'aviació
11. El patrimoni desaparegut i el que ens ha arribat. La documentació, si és possible, de la destrucció del patrimoni que no ens ha arribat
12. La posada en valor de tota la informació, que podrà ser emprada per a futures investigacions o publicacions
13. Creació d'un Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana que centri els sabers existents sobre l'objecte d'estudi i vetlli pel manteniment del patrimoni vinculat.

Un cop realitzades les tasques d'investigació, caldrà contrastar i recollir per donar a conèixer la història i les implicacions de l'aviació en el context local penedesenc, en el català i en el més ampli a l'entorn de la intervenció aèria durant el conflicte. S'haurà de reconstruir doncs en funció de les dades obtingudes, el passat relatiu a l'aviació durant el conflicte al Penedès. Un cop realitzades les tasques de recopilació de les fonts, es faran necessaris la conservació i processament d'aquestes dades que hagin estat obtingudes a través de les entrevistes, la consulta dels arxius i els treballs de camp en els mateixos escenaris històrics.

EQUIP DE RECERCA

L'equip de treball del projecte està format per **historiadors locals** coneixedors del territori i el seu context històric i geogràfic; i, per **historiadors especialistes** en el vessant aeri del conflicte. El treball en comú d'ambdós grups esdevé cabdal per a la consecució dels objectius de la recerca. A més i també per primera vegada, es comptarà amb l'aportació d'**experts en prospeccions arqueològiques** amb nous sistemes d'anàlisi que incorporen les darreres tecnologies en prospecció geofísica, així com **tècnics en difusió, comunicació, museïtzació i didàctica del patrimoni**.

El perfil curricular dels membres de l'equip: historiadors locals coneixedors dels municipis del Penedès amb importants treballs de recerca i publicacions realitzades; historiadors especialitzats en el vessant aeronàutic de la Guerra d'Espanya (1936-1939), alguns col·laboradors amb entitats i associacions com ADAR (Associació d'Aviadors de la República) amb una important obra publicada; arqueòlegs experts en els treballs de camp en jaciments i prospeccions arqueològiques, bé siguin geofísiques, be per mitjà de mètodes de sistema de detecció de metalls, fins ara no emprats en els escenaris bèl·lics a Catalunya. Finalment la incorporació de museòlegs i experts en comunicació i didàctica del patrimoni cerca la transferència del coneixement generat en clau d'indústries del coneixement i desenvolupament del turisme cultural.

Aquest equip treballarà coordinat amb la Direcció General del Memorial Democràtic del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya i l'Associació d'Aviadors de la República (ADAR-Barcelona).

Director:

Ramon Arnabat Mata, historiador vice-president de l'IEP

Especialistes en les FARE:

David Íñiguez Gràcia, historiador i investigador de l'Associació d'Aviadors de la República. Membre del Taller de Projectes de l'UB

David Gasalí Barrera, historiador i investigador de l'Associació d'Aviadors de la República.

Especialistes en història guerra civil al Penedès:

Daniel Sancho París, historiador i col·laborador IEP

Ernesto González Armenteros, col·laborador de l'IEP

Alfons Vidiella, historiador i col·laborador de l'IEP

Adrià Cabezas, historiador i col·laborador de l'IEP

Jaume Girona Galimany, Tècnic de l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos. Membre de l'IEP

Àngels Travé Ràfols, Tècnica de l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos. Membre de l'IEP.

Col·laboradors locals

Josep Vallés, col·laborador IEP

Àngel Archilla, col·laborador IEP

M. Teresa Sadurní, col·laboradora IEP

Núria Jané, col·laboradora IEP

Fina Carol, col·laboradora IEP

Joan Latorre, col·laborador IEP

Roger Fuentes, col·laborador IEP

Josep Mata, col·laborador IEP

Pere Gibert, col·laborador IEP

Especialista en museografia:

Joan Santacana Mestre, professor titular UB. Membre IEP

Laia Coma Quintana, pedagoga. Taller de Projectes de l'UB

Especialista en arqueologia militar

Francesc Xavier Hernández, historiador, professor de la UB. Taller de Projectes de la UB

Xavier Rubio Campillo, enginyer informàtic Taller de Projectes de la UB